

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ «ПРИРОДНІ РЕСУРСИ СПІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ»

Безденежна М.Ю., аспірант

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Питання розробки ефективного міжнародно-правового режиму особливого виду природних ресурсів – природних ресурсів спільного використання – є актуальним для світової спільноти. Оскільки в українській практиці та доктрині це поняття раніше не фігурувало, важливо дібрати відповідний термін в українській мові, відштовхуючись від зарубіжних надбань у сфері, і запропонувати вичерпний підхід до поняття «природні ресурси спільного використання».

Ключові слова: природні ресурси спільного використання, природні ресурси, Комісія міжнародного права, спільна спадщина людства, режим.

Безденежная М.Ю. К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ «ПРИРОДНЫЕ РЕСУРСЫ ОБЩЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ» / Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина

Вопрос разработки эффективного международно-правового режима для особенного вида природных ресурсов – общих природных ресурсов – является актуальным для международного сообщества. Так как в украинской практике и доктрине это понятие раньше не фигурировало, необходимо подобрать соответствующий термин в украинском языке, отталкиваясь от зарубежных достижений в этой сфере, а также предложить исчерпывающий подход к понятию «общие природные ресурсы».

Ключевые слова: общие природные ресурсы, природные ресурсы, Комиссия международного права, общее наследие человечества, режим.

Bezdeniezhna M.Y. THE NOTION OF SHARED NATURAL RESOURCES / Institute of international relations, Kyiv national Taras Shevchenko university, Ukraine

The question of an effective international law regime for shared natural resources is on the present international law agenda. As the issue of shared natural resources has not been touched upon by practice or doctrine of Ukraine it is of key importance to determine this term in Ukrainian by means of international developments in the area. It is also vital to adopt a comprehensive approach to the notion of shared natural resources.

Key words: shared natural resources, natural resources, International Law Commission, common heritage of the mankind, regime.

Природні ресурси є невід'ємною частиною життя кожної особи і, безперечно, кожної держави. Рушійною силою економічного розвитку суспільства протягом усієї історії людства ставали природні ресурси. Багато ресурсів використовуються державами спільно у силу їх біологічних та геофізичних особливостей. Вони розташовуються на кордонах держав або перебувають у межах юрисдикцій кількох держав чи на межі юрисдикції держави і міжнародної території. Ці природні ресурси спільного використання представляють собою особливо важливий об'єкт у міжнародних відносинах держав.

У сучасному міжнародному праві усталеним є підхід до класифікації природних ресурсів внаслідок їх певних біогеофізичних особливостей та географічного розташування: суверенні (такі, що перебувають під виключним суверенітетом певної держави і вважаються її національними ресурсами) та загальні (такі ресурси, які перебувають поза межами національних юрисдикцій держав та щодо яких державами встановлено певний міжнародно-правовий режим). Однак необхідно виділити і такі ресурси, що розподіляються між кількома державами, виключаючи суверенітет інших держав, на території яких такі природні ресурси не знаходяться або не перебувають.

В. Буткевич висвітлює цей підхід до класифікації природних ресурсів, називаючи останні взаємними об'єктами (ті, що належать сусіднім державам) [1, 506]. Такі ресурси представляють нерозривну біогеофізичну єдність і внутрішні зв'язки такої єдності не можна змінити державними кордонами. Тобто держави спільно володіють ними, і тому ці ресурси можна назвати *природними ресурсами спільного використання*.

Особливість розташування цих природних ресурсів відносно кордонів держав виключає автоматичне право держав на ці природні ресурси, як на ті, щодо яких вони мають невід'ємні суверенні права, але і не робить ці ресурси міжнародними (наприклад, спільна спадщина

людства). Саме тому регулювання цих ресурсів вимагає від держав досягнення особливого компромісного міжнародно-правового режиму щодо їх регулювання.

Актуальність цього дослідження полягає у тому, що у міжнародному праві практично відсутній усталений підхід до поняття «природних ресурсів спільного використання», не розроблено критерії кваліфікації цих ресурсів. У сучасній вітчизняній юридичній науці ця тема перебуває на початковому етапі дослідження, зокрема, питання статусу транскордонних природних ресурсів було об'єктом дослідження Л.Ю. Гіждівана. Важливим видається передати сутність поняття, врахувавши при цьому невідповідність розвитку української мови та постійне поповнення її лексичного узусу. У випадку з терміном «природні ресурси спільного використання» (далі – ПРСВ) автор врахував неможливість безпосереднього запозичення терміну з іншої мови, а також традиції мови, тенденції її розвитку. Юридичний термін має відображати суть описуваного явища або процесу і тому дослівний переклад часто не є оптимальним варіантом, оскільки може виникнути проблема формальних неспівпадінь, відмінностей між різними правовими системами, що може призвести до певних юридичних наслідків [2, 110]. Як зазначає В. Євїнтов: «юридичний аналіз явища, поняття, інституту має виявити ознаки, що мають бути передані за допомогою іншої мови таким чином, щоб отримати з юридичної точки зору рівнозначний термін іншою мовою» [2, 111]. Саме тому автор застосував аналітичний метод при пошуку найвіддалішого українського відповідника англійському терміну «shared natural resources», яким на нашу думку є «природні ресурси спільного використання».¹

Однак для того, щоб продемонструвати вдалість вибору необхідно звернутися до відповідників цього терміна в інших мовах. Зокрема, мова йде про деякі з офіційних мов ООН – іспанську, французьку та російську, – якими користується в процесі роботи з підготовки кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права Комісія ООН з міжнародного права (далі – КМП ООН). Оскільки однією з тем, над якою останні кілька років працювала КМП ООН була саме тема ПРСВ, важливим видається порівняти автентичні відповідники цього поняття вищезазначеними мовами. Так, у російській мові звертаються до терміна «общие природные ресурсы», у французькій мові використовується термін «*ressources naturelles partagées*», а іспанський «*recursos naturales compartidos*» [3].

Цікавим видається проаналізувати доцільність вживання терміну «природні ресурси спільного використання», звернувшись до французької мови. Дієприкметник *partagé* можна перекласти як «поділений», «розділений». Однак треба звернути увагу на те, що дієслово *partager* має корінь *part* у значенні «частина» або «акція». Звернувшись до іспанського *compartidos* і до дієслова *compartir*, відповідно, можна побачити, що, окрім значення «розділяти», є і друге значення цього слова, це – «брати спільну участь». Варіант «роздільні природні ресурси» заслуговує на обговорення, оскільки прикметник «роздільний» на перший погляд передає значення вищевказаних іспанського та французького відповідників. Проте, на нашу думку, префікс «роз-» підсилює виразність слова, а тому і поняття в цілому набуває почуттєвої напруги. Важливо, щоб термін врахував різні статуси та режими, пов'язані з природними ресурсами, у тому числі і спірні випадки і ситуації щодо ресурсів, коли є необхідним акцент на їх спільності, а не можливості фізично розділити. Таким чином, мова йде про необхідність передати одночасно спільність і роздільність об'єкта.

Автор вбачає втілення вищезазначених ключових компонентів терміна у відповіднику англійською мовою «shared natural resources» та російською – «общие природные ресурсы». Проте, перекладаючи на українську цей термін як «спільні природні ресурси», може виникнути непорозуміння, і до цих ресурсів можуть віднести ресурси спільної спадщини людства (далі – СПЛ). Справа в тому, що в англійській мові існує самобутній термін для позначення СПЛ – це «common heritage of the mankind», і саме існування останнього демонструє різницю між двома видами цих природних ресурсів в англійській мові як на термінологічному, так і практичному рівнях. Ресурси, що входять до СПЛ, необхідно відрізняти від сумісних природних ресурсів і відповідну різницю між цими двома поняттями треба виокремити на лексичному рівні, ввівши, таким чином, нове поняття в юридичний узус.

¹ Сумісний: який здійснюється спільно, гуртом, разом з ким-небудь; спільний

Така сама проблема постає і при перекладі російського терміна «общие природные ресурсы». Перше значення «спільні» в українській мові не підходить через вищевикладені причини. Автор керувався усвідомленням значення терміна, який він прагне передати українською мовою, та відчуттям його особливостей, значення і походження. Саме тому варіант «транскордонні», який також використовується в російській доктрині, не можна вважати влучним, оскільки він звужує розуміння цього виду природних ресурсів і прив'язує це поняття до наявності кордону в розумінні його як державного кордону – юридично обґрунтованої умовної лінії, проведеною державами з ціллю визначити межі власної території [4, 410]. В той час як деякі живі або не живі природні ресурси «не поважають» державні кордони, підкорюючись природним інстинктам (міграції тварин) або фізичним властивостям (течії поверхневих прісних вод). Кордони дійсно є одним із критерієм спільності ресурсів, але не єдиним.

Зважаючи на зазначені лексичні та юридичні особливості кожного з іншомовних варіантів терміна, автор зробив припущення, що одним із вдалих варіантів могло б бути вживання терміна «пайові природні ресурси». По аналогії з часткою (паєм) у цілому, якою володіє конкретний суб'єкт, так само і держава наділена правом володіння певним природним ресурсом, який внаслідок своїх властивостей породжує необхідність для держав розробити міжнародно-правовий режим щодо користування ним. Даний варіант заслуговує на висвітлення, однак, все ж він підводить автора до вибору більш влучного і конотаційно-нейтрального терміна «ПРСВ». Цей термін, на кшталт дієслів у французькій та іспанській мовах (*partager* і *compartir*), підкреслює природу ресурсів, як таких, що поділяються державами в залежності від їх розташування або напрямків міграції, а також одночасної єдності покладів таких ресурсів або єдності їх біологічних зв'язків. Термін також враховує юридичне навантаження, яке члени КМП ООН від початку намагалися надати природним ресурсам такого характеру під час роботи.

Важливий аспект, який, на думку автора, обов'язково має передатися в українському варіанті терміна, це необхідність співпраці держав на усіх стадіях розробки, експлуатації та збереженні ПРСВ, оскільки інший підхід до ресурсу буде йти в розріз із принцип добросусідства і справедливості та не продемонструє усвідомлення державами природи такого ресурсу в повній мірі. Спільність таких ресурсів демонструє, що держави володіють ними спільно і тому мають збалансовані права та обов'язки щодо них.

Однак міжнародно-правове визначення ПРСВ розроблено не було. Світова спільнота зосередилася на роботі над даною темою нещодавно, і тому, можливо, зарано говорити про сталі підходи в роботі в цьому напрямку. Так, у 2003 році Шостий Комітет Генеральної Асамблеї ООН був закликаний розтлумачити поняття «сумісні» природні ресурси. Відповідь було сформульовано наступним чином: природі не відомі кордони і природні ресурси, такі як нафта, газ, водотоки або ґрунтові води можуть поділитися багатьма державами. Тому природні ресурси можуть вважатися сумісними «в тій мірі, поки використання їх однією державою впливає на їх використання іншою державою» [5, 101].

У 2002 році КМП ООН включила до плану довготривалої роботи тему «Спільні природні ресурси» (англ. – «Shared Natural Resources») і апелювала до сумісних природних ресурсів як до транскордонних при розробці статей про право транскордонних водонесних горизонтів, не дивлячись на відмінний напрямок усієї тематики роботи. Справа в тому, що деякі держави висловили занепокоєння через вживання терміна «природні ресурси спільного використання» через те, що «під ним можна зрозуміти і спільну спадщину людства або спільну власність» [3]. При роботі з термінами «shared» або «общие» при застосуванні до природних ресурсів деякі держави ставили питання: «з ким ділити ресурси?», «коли і як їх ділити?» [6], висловлюючись за використання терміна «транскордонні», але більшість доктринальних підходів у цій сфері все ж обирає термін «спільні» природні ресурси. У доктрині та поодинокій практиці можна зустріти наступні підходи до поняття ПРСВ. Як зазначає Ч. Ямада, «у сфері ґрунтових вод, нафти і газу на сьогоднішній день є значно менше надбань для кодифікації і багато чого необхідно розробити, ніж у сфері міжнародних водотоків» [3].

С. Швобель у своїй другій доповіді в КМП про несудноплавне використання міжнародних водотоків зазначив, що «певні природні ресурси поділяються кількома державами і це є незаперечним фактом» [7, 181]. Така географічна категорія не розглядається як спільна власність, але їй властиві певні права і зобов'язання міжнародного характеру. Такі права і

обов'язки включають зобов'язання співпрацювати (включаючи розробку спільних механізмів та проектів), право справедливого та розумного використання та обов'язок не заподіювати значної шкоди.

Однак, на жаль, не дивлячись на те, що тематика ПРСВ фігурувала на порядку денному різних міжнародних форумів досить довгий час, вичерпного, узагальнюючого юридичного визначення цьому поняттю надано не було. Здебільшого, звернутися можна до напрацювань деяких міжнародних неурядових організацій. Так, Робоча група Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), яка була створена для розробки проекту принципів-рекомендацій для держав при користуванні та збереженні ПРСВ також приділила увагу визначенню терміна «природні ресурси спільного використання». Як сама Робоча група, так і Виконавчий директор, в основу взяли позиції держав, але дане питання залишалось наріжним каменем усієї дискусії Робочої групи навколо принципів, адже позиції держав стосовно поняття часто розходилися.

Одні експерти пропонували таке визначення даному поняттю: ПРСВ «означають елемент навколишнього природного середовища, що використовується людиною, і є біогеофізичною одиницею та знаходиться на території двох або більше держав» [8]. Інші експерти наполягали на розгляді терміна лише «у відповідності з природою самого ресурсу» [9]. Представники Бразилії своє бачення та розуміння таких природних ресурсів втілили наступним чином: «природні ресурси спільного використання – це такі, над якими суверенітет мають кілька держав» [9]. У результаті, остаточно позиція Робочої групи, а разом з тим і ЮНЕП, на даному форумі представлена не була. Зважаючи на складність узгодження позицій держав, питання було неофіційно передано на вирішення іншим форумам.

Експертна група з права навколишнього середовища Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку (МКНСР) у серпні 1986 року в доповіді визначила термін «трансграничні природні ресурси» як «природні ресурси, які фізично перетинають кордон між національними юрисдикціями кількох держав або територію поза межами національної юрисдикції держави/держав у такій мірі, що використання таких ресурсів у межах однієї національної юрисдикції держави може вплинути на їх використання в межах іншої національної юрисдикції держави або на території поза межами національної юрисдикції, або навпаки» [10].

Крім того, питання регулювання сумісних природних ресурсів постало у рішенні Міжнародного Суду ООН (далі – МС ООН). У справі про проект Габчикова-Надьмарош МС ООН назвав річку Дунай «розділним ресурсом» [11]. МС ООН повторив себе в рішенні про прохання вжити тимчасових заходів у 2006 році по справі про Целюлозні заводи на річці Уругвай [12].

Що стосується доктринальних здобутків у цьому напрямі, то в багатьох випадках, автори апелюють до сумісних природних ресурсів як до «трансграничних природних ресурсів», відштовхуючись від їх розташування відносно кордонів як вихідного критерію [3]. П. Бірні та А. Бойл описали такі ресурси як такі, що «представляють проміжну категорію» (англ. – an intermediate category), оскільки вони одночасно не є спільною власністю всіх держав, але і не підпадають під виключний контроль однієї держави [13, 139]. Адже держави не можуть діяти, не беручи до уваги міжнародні аспекти діяльності щодо таких ресурсів. Крім того, держави мають також консультуватися із сусідніми державами та інформувати їх про свою діяльність.

ПРСВ можуть розташовуватися в межах кількох держав, і при цьому наслідки від використання цих ресурсів можуть мати значення і для інших держав. Вищезазначена концепція спільної турботи таким чином бере за основу не зміну статусу ресурсу, роблячи з нього ресурс спільного володіння. За ціль у даному випадку ставиться покладання на держави особливої зацікавленості в ресурсах, їх «благополуччі», що має призводити до належної поведінки щодо їх використання, збереження та управління ними з боку держав, що мають суверенітет над ними.

Крім того, на нашу думку, термін «природні ресурси спільного використання» краще втілить концепцію спільності турботи щодо ресурсів (англ. – the concept of common concern). Саме завдяки вживанню терміна «природні ресурси спільного використання», відповідно до цієї концепції, на думку автора, підкреслюється відхід від зосередженості на ресурсах як таких, що просто перетинають кордони держав (у цьому проявляється їх трансграничний характер) і необхідності внаслідок цього формально розподілити права і обов'язки щодо управління і

користування цим ресурсом. Дійсно, ця концепція включає і заходи з ефективного управління, використання та охорони цих ресурсів, що спрямовуються в межах національного суверенітету кожної окремої держави. Однак найголовніше – це те, що такі заходи, як внутрішньодержавні, так і втілені завдяки співпраці, спрямовуються на використання та збереження ресурсів, які становлять інтерес для більшості держав.

Зазначені проаналізовані природні особливості та властивості ПРСВ у порівнянні з іншими природними ресурсами, дали можливість виділити специфічні критерії, що дозволили віднести ці ресурси до окремої юридичної категорії. По-перше, як випливає з вищевикладеного, ПРСВ – це єдині популяції тварин або птахів, які поділяються державами в процесі міграції; рибні запаси (наприклад, тунця або осетрових), які долають великі відстані і перетинають кордони виключних економічних; поклади нафти або газу, що розташовуються на кордонах. Тому необхідно говорити про *єдність* ПРСВ, що є одним із вихідних ключових критеріїв. Однак мова йде про експлуатаційну єдність: такий ресурс є єдиним цілим, частини якого знаходяться в нерозривному зв'язку один з одним. Тобто пов'язаність окремих його частин при гіпотетичному виділенні однієї з них дають підстави вважати його відмінним від інших.

Другим важливим критерієм сумісності природних ресурсів є характер розміщення відносно державного кордону. Перетин таким ресурсом кордону на постійній основі або його розташування по обидва боки відносно кордону надає йому ознаку *транскордонності*. Слід зробити наголос, що транскордонність є важливим критерієм, однак не вичерпним і його необхідно розглядати у прив'язці до вищевказаного критерію єдності, а також із врахуванням наступних.

Іншим критерієм, що свідчить про характеристику природних ресурсів як ПРСВ – це *експлуатаційна вичерпність*. Питання вичерпності постає в контексті необхідності правового врегулювання справедливого використання такого ресурсу зацікавленими державами, оскільки сам факт, що такий ресурс може виснажитися, передбачає необхідність регламентації порядку його розробки та експлуатації державами. Знову ж таки, якщо держава односторонньо, без належного оповіщення та співробітництва, використає весь ресурс (а з вищенаведеного критерію його єдності така можливість існує, навіть якщо ресурс розташовується на її території лише частково, наприклад, поклад нафти та газу), це може призвести до конфліктів з сусідніми відносно ресурсу державами.

У зв'язку з попереднім, варто виділити і інший ключовий критерій – *економічної цінності*. Фактично, ресурс має представляти зацікавленість для держав, бути економічно привабливим, щоб виникала необхідність на дво- або багатосторонньому рівні врегулювати порядок використання, експлуатації або збереження ресурсу (залежно від його виду).

Відштовхуючись від наведених критеріїв, треба наголосити на ще одному – такі *природні ресурси не мають належати до СПЛ*. Цей критерій є важливим, оскільки ресурси СПЛ також є вичерпними, представляють економічну цінність, а також є об'єктом турботи з боку держав, однак все ж ці ресурси, як автор вказав, є окремою категорією в міжнародному праві, а тому регулюються окремим міжнародно-правовим режимом.

Таким чином, враховуючи як напрацювання в напрямку визначення поняття ПРСВ міжнародними неурядовими організаціями, а також КМП ООН, і беручи до уваги доктринальні погляди, ми наводимо наступне поняття ПРСВ: ПРСВ – це біологічно цілісні, економічно ціннісні та експлуатаційно вичерпні відновлювальні та не відновлювальні природні ресурси, що розташовані на території двох або більше держав, або під юрисдикцією кількох держав, або в межах території під контролем держави і міжнародною юрисдикцією, до яких не належать природні ресурси СПЛ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основні галузі: підручник / В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній – К.: Либідь, 2004. – 816 с.
2. Евинтов В.И. Некоторые вопросы толкования многоязычных договоров / В.И. Евинтов // Советское государство и право, 1978. – №1. – С.110-115.

3. Second Report on Shared Natural Resources: Transboundary Groundwaters. Special Rapporteur C. Yamada [Electronic resource] / Fifty-sixth session // International Law Commission. – Mode of access: <http://untreaty.un.org/ilc/sessions/56/56docs.htm>. – Title from the screen.
4. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть / И.И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 544.
5. McCaffrey S. Second report of the law of non-navigational uses of international watercourses / S. McCaffrey // Yearbook of the International Law Commission. – Vol. II (Part One), 1986.
6. Report of the International Law Commission on the Work of its Fifty-eighth session [Electronic resource] / International Law Commission. – Mode of access: <http://daccess-dds-nu.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/532/94/PDF/N0353294.pdf?OpenElement>). – Title from the screen.
7. Schwebel S. Second report on the law of non-navigational uses of international watercourse / International Law Commission. – Yearbook of International Law Commission, 1980. – Vol. II (Part One).
8. Adede O. Shared Natural Resources: Towards a Code of Conduct / O. Adede // Environmental Policy & Law, 1978. – Vol. 4(1). – P. 28.
9. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Electronic Resource] / United Nations Documents. – A/42/427. – Mode of access: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>. – Title from the screen.
10. Case concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) Judgement of 25 September 1997 [Electronic Resource] // International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders. – Mode of access: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>. – Title from the screen.
11. Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Request for Indication of Provisional Measures, Order of 13 July 2006 / International Court of Justice Reports. – Vol. 19.
12. Six Committee of the UN General Assembly, Summaries of work of the Fifty-eighth session, Report of the International Law Commission, www.un.org/law/cod/sixth/58/sixth58.htm.
13. Birnie P. International Law and the Environment / P. Birnie, A. Boyle. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – P. 139.

УДК 341.63

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ LEX MERCATORIA МІЖНАРОДНИМ АРБІТРАЖНИМ ТРИБУНАЛОМ

Лобовик Б.С., аспірант

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Lex mercatoria є важливим елементом правозастосування в сучасній практиці міжнародних комерційних арбітражних трибуналів. Ефективність *lex mercatoria* полягає у наданні можливості застосовувати розроблені тривалою і одноманітною практикою стандарти, що регулюють торгівельні та бізнесові відносини. Використання *lex mercatoria* має і свої вади, такі як відсутність конкретного усталеного змісту і складу, що може створити для сторін, які обирають в якості матеріального права *lex mercatoria*, елемент непередбачуваності.

Ключові слова: lex mercatoria, трибунал, торгівля, норма права, право.